

JANEŽIČEV POGLED NA POVEST IN NOVELO

Med Antonom Janežičem, organizatorjem slovenskega literarnega življenja v petdesetih in šestdesetih letih preteklega stoletja, ter mladoslovensko generacijo literarnih ustvarjalcev, zlasti Levstikom in vajeveci, je vladalo globoko razumevanje. Janežičev Glasnik slovenski ali List za literaturo in umetnost, od druge polovice prvega letnika naprej Lepoznansko-podučen list je bil pravzaprav literarni časopis mladega, od klasične romantike k realizmu težječega rodu. To je bilo v letih 1858 do 1868, ko je bil Celovec po zaslugi Antona Janežiča prestolnica slovenskega literarnega in kulturnega dogajanja. Kako visoko je npr. Janežič cenil Levstika, v katerem je videl osrednjega kritičnega usmerjevalca naše literature po Prešernu, kako neprecenljivo veliko mu je bilo do njegovega sodelovanja v Glasniku, dokazuje njuna korespondenca.¹ Okoliščina, da Levstik kljub temu ni v Glasniku vodil polemike o kritiki z Janezom Bleiweisom in Petrom Hicingerjem, kakor je obljubil ob koncu prvega letnika literarnega lista, nič ne spremeni na ugotovitvi. Levstik je razumel Janežičevo diplomatsko previdnost, njegovo skrb za ohranitev Glasnika v obdobju boja za kritiko, upoštevajoč dejstvo, da je bila velika večina njegovih naročnikov duhovnikov. V tem pogledu med njim in urednikom literarnega lista ni prišlo do nesoglasja ali odtujitve. Janežič je ostal Levstiku vseskozi blizu in je upošteval njegove nazore o literaturi in literarni kritiki. Na primer: Pred Levstikovim nastopom za kritiko je nekajkrat pisal o Glasnikovem programu, vendar nikoli ni omenil ali napovedal kritičnih sestavkov. To je storil — nedvomno pod vtisom Levstikovega pisanja o kritiki — šele v šesti številki lista, kjer je zapisal: »Glasnik literarni bo deval na rešeto dela slovstvene, noveje in stareje (toda zmiraj 'učéce' in nikdar ne 'porugivajuće'), in prinašal kratke naznanila vseh imenitnijih prikazni na polju slovanske književnosti.«² Toda naš namen ni raziskati vsestransko razmerje med Janežičem in Levstikom, saj bi morali, če bi se tega lotili, predvsem obnoviti še danes upoštevanja vredno Žigonovo razpravo o tem vprašanju.³ Obnoviti bomo poskušali zgolj Janežičev estetski nazor o prozi in ga ponazoriti s primerjavo sočasnih Levstikovih teoretskih pogledov na pripovedno umetnost.

¹ Avgust Žigon, Donesek o razmerju med Janežičem in Levstikom (Časopis za zgodovino in narodopisje 1907, 85—171).

² Glasnik za literaturo in umetnost 1858, 192 (1. junija).

³ Gl. 1.

Janežičevih izjav o pripovedništvu seveda ni mogoče primerjati z Levstikovim literarnim programom leta 1858. Za razloček od Levstika, ki je v Popotovanju iz Litije do Čateža⁴ razmišljal o liriki, novelah, povestih, romanih in gledaliških igrach, se je Anton Janežič v treh krajših priložnostnih sestavkih omejil zgolj na novelo in povest.⁵ Posebej je podčrtal pomen novele in povesti za novi literarni list in v tej smeri spodbujal pisatelje z obljubljanjem višjih honorarjev za »posebno lepo novelo« in z razpisom prve nagrade za najboljšo novelo ali povest.

Snovi, ki jih je predlagal pisateljem novel in povesti, so iste kot v Levstikovem literarnem programu. Janežič govori o »domačih predmetih«, »domačem življenju«, »domači zgodovini«, o témah, ki »slikajo naše ljudstvo v njegovih dogodbah, žalostnih in veselih, v njegovih šegah in navadah in sploh v celi njegovi obhoji...« Tudi Levstik je bil prepričan, da imamo Slovenci za novele sami »dovolj gradiva«. Napočil je čas, »da bi se iz ljudstva zajemalo bolj kakor do zdaj«. Pripomniti pa velja, da je Janežič prav glede snovi razločeval povest od novele. Za novelo je predlagal teme iz domačega sodobnega življenja, za povest teme iz domače zgodovine, iz preteklosti. Nasprotno se je zdela Levstiku za novelo primerna le zgodovinska snov zato, ker naj bi se v preteklosti »obnašali Slovenci bolj samostojno«. Oba, Janežič in Levstik, sta v pripovednem oblikovanju domače snovi videla isto vrednost, isti pomen: integracijo bralca z idejo narodne skupnosti. Janežič je podčrtal misel, naj bosta novela ali povest »ogledalo domačega življenja, domačih šeg in običajev«, Levstik pa je identiteto bralca z narodno zavestjo formuliral takole: »Pevčevo delo mora biti zrcalo svojega časa, mora stati na vogelnem kamnu narodskega života...« Kar zadeva obliko pripovedništva, je Janežič branil stališče, naj bo jezik novel ali povesti tak, da ga bo razumel »vsak le nekoliko izobražen Slovenec«, dostopen naj bi bil torej najširšemu krogu bralcev. Vsi prispevki, zlasti leposlovni, naj bodo »estetično dovršeni«.

Do sèm se Janežičevi in Levstikovi nazori o pripovedni umetnosti pokrivajo v celoti ali z neznatnimi, komaj omembe vrednimi spremembami. Razločki v njunem pojmovanju novele in povesti pa niso nič manj bistveni kot stičišča med njima, zato jih kaže navesti, saj bi bila primerjava Janežičevih in Levstikovih pogledov na prozo brez njih močno pomanjkljiva.

Dovolj vidna postavka v Janežičevih napotkih pisateljem, ki zadeva tehniko pisanja in v neki meri snov pripovedi, je zahteva, naj pisatelj

⁴ Glasnik za literaturo in umetnost 1858, 14—16, 46—52, 81—84, 113—114, 136—141 (od 1. januarja do 1. maja).

⁵ Nov lepoznanšk časnik (Novice, 16. sept. 1857); V zadevah »Glasnika« (Novice, 17. okt. 1857); Vsem Slovencom veselo novo leto! (Glasnik za literaturo in umetnost, 1. jan. 1858, str. 32).

upoštevava »poetiške popise domačih krajev in drugih znamenitosti«. To načelo pripovedne umetnosti je Levstik eksplicitno in polemično do Janežiča zavrnil. Deskribcija v prozi naj bo po njegovem funkcionalna in izvedena z občutkom za mero. V Popotovanju je v tej zvezi posebej podčrtal opozorilo: »Ogibali naj bi se tudi silo obširnega popisovanja krajev še tako lepih, ako ni potrebno in v pravo mesto postavljeno.« Naslednji razloček med obema zagovornikoma pripovedništva je v pojmovanju tendence v besedni umetnosti. Janežič je že v svojem prvem zapisu o novem leposlovnem listu poudaril krščansko, etično vzgojno vlogo literature. Misel je ponovil v Glasniku in zapisal, da so posebno zaželeni prispevki, napisani »čedno in pošteno, v duhu katoliškem, bolj v požlahnovanju uma in srca, kakor v podpihovanju strasti človeških«. Razen krščansko moralizatorske ideje pa naj pisatelji v svoje delo »vpletajo razne koristne nauke«, nedvomno take, ki krepijo narodno pokončnost bralcev. Nasprotno od Janežiča Levstik nič ne ve o katoliški, etično vzgojni naravnosti pripovednega pisanja. Te tendence ni v njegovih napotkih pripovednikom, pač pa najdemo v Popotovanju in že prej kot središčno zahtevo besednega estetskega oblikovanja izpostavljeno zahtevo po ustvaritvi značajev. Poglavitno mesto v zgodbi ima človeški značaj: »Junak naj dela in misli; njegovo djanje ga naj znači.« Karakterologija oziroma psihologija je neločljivo združena z zgodbo, z njenim razvojem in razpletom. »Prvo je značaj in znanje človeškega srca, in pa, kako se zgodba zaplete in zopet razdrasa.« Če tedaj zavzema značaj v Levstikovih estetskih nazorih o pripovedništvu osrednje mesto, Janežič o karakterologiji junakov v pripovednem besedilu ni zapisal besede. V tej točki se Levstik in Janežič bistveno razhajata. Posebno značilno in nenaključno je, da sta si vsak za svoje estetsko gledanje na prozo izbrala iz evropske literature ustrezne primere, v največji meri ilustrativne prav glede vloge, ki jo ima značaj v pripovednem delu. Levstik je omenil, ko je razmišljal o snovi romana, kot eno od možnosti vzorovanja slovenskih pripovednikov roman angleškega pisatelja irskega rodu Vicar of Wakefield Oliverja Goldsmitha (1728—1774). Ob romanu, ki je izšel leta 1776, v nemškem jeziku leta 1841 in ga je Levstik utegnil brati tudi v hrvaškem prevodu, poudarja literarna veda — kar je posebne pozornosti vredno — zlasti njegove izvrstno oblikovane značaje.⁶ Janežič ni segel tako daleč nazaj in je našim pisateljem za zgled imenoval takratnega nemškega pisatelja Bertholda Auerbacha (1812—1882) in avstrijskega pripovednika Adalberta Stifterja (1805 do 1868). Če je slednji predvsem pisatelj zgornjeavstrijskega podeželja in njegovih ljudi, pa pri sorodnem Auerbachu in v njegovem delu Schwarz-

⁶ Meyers Handbuch über die Literatur 1964, 584.

wälder Dorfgeschichte (1843—1854) prevladujeta idilično domačijsko vzdušje in reformatorska poučnost, in to v škodo značajev povesti,⁷ kar pa Janežiča ni moglo kdove kako motiti.

Anton Janežič ni bil literarni kritik, da bi njegov nazor o noveli in povesti lahko preverili na stvarnem gradivu. Tudi v korespondenci se kot praktičen organizator literarnega življenja in kot urednik lista, obremenjen z vsakršnimi skrbmi, tudi najbolj drobnimi, ni spuščal na področje literarnega vrednotenja. Na dveh mestih v korespondenci pa je le zapisal sodbe o pripovedih, ki so izšle v Glasniku, in iz katerih je mogoče napraviti nekaj zaključkov. Najprej imamo pismo Levstiku 28. septembra 1858, v katerem je Jenkovega Jeprškega učitelja imenoval »šaljivo povest«.⁸ Oznaka je nadvse zgovorna in pričakovana glede na to, kar že vemo o njegovih pogledih na novelo ali povest. Janežič je novelo bral kot zgodbo, kot zaporedje zunanjih prizorov, ki se razen zadnjih scen res lahko zdijo smešni, naravnost komični, prezrl pa je nesrečni, v tragiko naravnani značaj konservativnega podeželskega učitelja. Drugače, bliže globlji razsežnosti novele, je Jeprškega učitelja razumel Levstik, čeprav je sodil, da je pisatelj orisal kmečke ljudi »s prehudim pesimizmom«.⁹ Še bolj kot tukaj je razkril Janežič svoje pojmovanje pripovedništva v pismu Levstiku 18. januarja naslednjega leta. Ko kritično govori o prispevkih v Glasniku in izraža upanje v kvalitetnejšo vsebino prihodnjih števil, piše tole: »Mencingerjeva povest se mi zdi nekoliko boljša od Jeprškega učitelja; pa tudi ta je nekterim dopadel. Težko bo vsem ustreči. Mnogo boljša bo Mandeljcova 'Ceptec'.«¹⁰ Očitno pripisuje Janežič najnižjo vrednost Jeprškemu učitelju. Boljša od Jenkove novele in Mencingerjeve Jerice da bo Mandelčeva »povest« Ceptec, ki naj bi v Glasniku šele začela izhajati.

In kako je urednik Glasnika prišel do take sodbe? Tisto, kar naj bi po njegovem razumevanju zadnji dve povesti dvigalo nad Jenkovo novelo, je najprej njuna snovno-tematska plast. Predmet obeh del je življenje »našega ljudstva v njegovih dogodbah, žalostnih in veseljih«, se pravi življenje preprostega kmečkega ljudstva, saj npr. razplet epskega dejanja v Jerici ostro poudarja razliko med vaškim človekom in izobražencem na vasi (Jerica se odloči za kmečkega ženina, ne za zdravnika ali učitelja, ki se vsaj na koncu povesti razkrijeta kot negativna junaka). Ni izključeno, da je tudi pri Jenkovi noveli motil Janežiča glavni junak, polizobraženi učitelj, nekmečki človek. Nadalje se je Janežič pri Mencingerju in Mandelcu lahko identificiral s fabulativno bogatim, me-

⁷ Prav tam, 169 in 784.

⁸ Gl. 1, str. 95.

⁹ Anton Slodnjak, Slovensko slovstvo 1968, 173.

¹⁰ Gl. 1, str. 114.

stoma napetim zunanjim dejanjem, ne tako pri Jeprškem učitelju. V Mandelčevi povesti imamo celo zarodek analitične zgodbe, ki se razkrije na koncu pripovedi. V obeh delih tudi ne manjka razmeroma obsežnih opisov pokrajine, ki prav tako gredo v Janežičevo predstavo o noveli in povesti. Razločki obeh povesti z Jeprškim učiteljem so torej nesporni in bistveni. Pri Mandelcu in Mencingerju je Janežič našel vse tisto, kar je v Novicah 1857 in v novoletnem voščilu ter vabilu k sodelovanju v prvi številki Glasnika 1858 svetoval slovenskim pripovednikom. Ni pa našel v povestih izpostavljene, v praktičnih napotkih posebej poudarjene katoliške, etično vzgojne tendence pisanja in očitno te tendence tudi ni preveč pogrešal, sicer pripovedim ne bi brez pridržkov pripisal tako visoke cene.

Če po vsem tem sklenemo razmišljanje, moramo reči: Janežič je ob Levstikovi težnji po estetsko zahtevnejšem pripovedništvu in vzporedno z njo zagovarjal množično, v najširši odmevni prostor usmerjeno prozo, ki je v drugi polovici 19. stoletja veliko prispevala k nacionalni osvetlitvi našega človeka. Pri tem kaže podčrtati, da se v svojih sicer redkih sodbah o pripovednih delih ne postavlja več na stališče vzgojno etičnega ali ideološkega pragmatizma, ki ga je zastopal v praktičnih napotkih slovenskim pripovednikom. Ta okoliščina pomeni ali korekturo njega samega ali pa je ideološki del njegovih napotkov slovenskim pisateljem razumeti kot navidezno prilagajanje času in razmeram. Naj bo že tako ali drugače, v vsakem primeru je Janežičevo pojmovanje ljudske povesti in novele postalo s tem modernejše, bližje pravi umetnosti.